

Agricultural Transition in the Czech Republic: Case of Concentration

Teorie přechodu evropského zemědělství v českém prostředí: případ koncentrace

Ondřej KONEČNÝ

Mendelova univerzita v Brně, ondrej.konecny@mendelu.cz

Abstract

Changes in European agriculture over the last 30 years are interpreted as a transition from the era of productivist agriculture to the era of post-productivist agriculture, while some authors talk about the transition to multifunctional agricultural regime. The transition is characterized by a series of structural changes that are a frequent topic of theoretical discussion. This paper aims bring attention to one of the fundamental theoretical changes in European agriculture: the transition from concentration to dispersion of agricultural production. Other goal of this paper is to describe the spatial location and concentration of the most important farms in the Czech Republic.

Keywords: multifunctional agricultural regime, transition of the European agriculture, concentration, dispersion, the Czech Republic

Klíčová slova: multifunkční režim zemědělství, přechod evropského zemědělství, koncentrace, disperze, Česká republika

1. Úvod

Evropské zemědělství se za účelem potravinové soběstačnosti po 2. světové válce významně komercializovalo, industrializovalo a intenzifikovalo (Ilbery, Bowler 1998) - co možná nejvyšší produkce zemědělských komodit a potravin se stala jeho hlavním úkolem. Postupující globalizace a propojování celosvětového trhu, nadprodukce a první poznatky vytváření obtížně vyčíslitelných negativních externalit zemědělstvím následně vytvořily odlišné požadavky (a stále trvají) na charakter, velikost a způsob zemědělské produkce. Zemědělci jsou dnes oceňováni nejen za produkci zemědělských komodit, ale také za produkci pozitivních externalit jako je údržba a ochrana krajiny, podpora sociální a ekonomické stabilizace venkovských oblastí a produkce surovin pro kvalitní potraviny. Dále je oceňováno za minimalizaci produkce negativních externalit - zejména omezování znečištění životního prostředí ze zemědělských zdrojů (Doucha 2002).

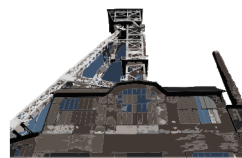
Devadesátá léta 20. století byla v českém zemědělství ve znamení transformace a restrukturalizace tohoto sektoru z centrálně plánované ekonomiky do prostředí volného trhu (Jančák, Götz 1997). Jednotné zemědělské družstva a státní statky, představující do roku 1989 vysokou úroveň koncentrace vlastnictví půdního fondu a výsledné zemědělské produkce, se musely transformovat a privatizovat do nástupnických subjektů či úplně zanikly (Věžník, 1995; Bičík, Jančák 2001). Přihlédneme-li tedy k rozdílnému politickému, socioekonomickému a kulturnímu vývoji evropských států, je obtížné hovořit o unitárních faktorech podmiňujících změny v zemědělství evropských států. Na druhou stranu, současný politický rámec zemědělství - Společná zemědělská politika (SPZ), je významným jednotícím prvkem celkového

směrování evropského zemědělství, neboť je pro členské státy EU společný a má významné dopady do zemědělského sektoru a venkova jednotlivých států a regionů (např. Spišiak, Némethová 2008; Svobodová, Věžník 2008).

Hlavním cílem předkládaného příspěvku je využít teoretických poznatků západoevropských autorů diskutující proměnu evropského zemědělství a venkova a ověřit jejich platnost v českém prostředí na vybraném charakteristickém procesu koncentrace/disperze zemědělské produkce. Získané poznatky je možno promítnout do stále pokračující teoretické diskuze a zapojit je do současné konceptualizace přechodu evropského zemědělství. Dílčím cílem příspěvku je analyzovat územní koncentraci a lokalizaci největších zemědělských farem.

2. Teoretická východiska

Změny v evropském zemědělství v rozvinutých společnostech za posledních 30 let jsou zahraničními odborníky vysvětlovány jako přechod z produkčního (productivism) období do období postprodukčního (postproductivism) přechodu (Wilson 2001, str. 77). Zatímco éra produkčního zemědělství se vyznačovala vysokou intenzitou, průmyslově řízeným a proexportním charakterem zemědělství (s vysokou státní podporou) založeným na výkonu a zvyšující se produktivitě (Lowe a kol. 1993), období postprodukčního přechodu se prezentuje redukcí výkonu a integrací zemědělství do širší socioekonomické perspektivy venkovského prostředí, přičemž v obou obdobích se významně uplatňovaly/uplatňují státní intervence a zemědělská politika (Bowler, Ilbery 1998).

Obecně uznávanými strukturální dimenzemi v produkci zemědělské produkce, které jsou v období postprodukčního přechodu obráceny směrem k disperzi, extenzifikaci a diverzifikaci zemědělské produkce (Walford 2003, str. 493). Empirická evidence jednotlivých strukturálních dimenzí éry postprodukčního přechodu je rozdílná, přičemž především přechod z koncentrace zemědělské produkce k její disperzi „čeká“ na potvrzení/vyvrácení předkládané teze (Ilbery, Bowler 1998; Wilson 2001; Walford 2003). Proces koncentrace je možno vykládat v závislosti na zvoleném znaku koncentrace. Ilbery a Bowler (1998, str. 62) definují proces koncentrace v zemědělství jako zvyšování podílu celkových produkčních zdrojů (práce, kapitálu) nebo produkce farmy do rukou menšího počtu jednotek (farem či regionů). Proces disperze je popisován jako inverzní proces koncentrace (také označován jako dekoncentrace) (Wilson 2001). Úroveň koncentrace/disperze je pak vyjádřením aktuálního stavu.

Striktní užívání bipolárního významu produkční – postprodukční kritizuje G. A. Wilson (2008) a na místo postprodukční předkládá termín neprodukční, neboť tvrdí, že přechod je vymezen produkční a neprodukční aktivitou a myšlením aktérů v tzv. multifunkčním spektru. Směřování a rozvoj farmy je pak možné vysvětlit „zvolenou cestou farmy“ v rámci multifunkčního spektra. Multifunkčnost by tedy měla být vysvětlením skutečných změn v zemědělství a venkově a nikoliv pouze obranným mechanismem současné evropské dotační zemědělské politiky (Holmes 2006).

Řada autorů (Wilson 2001, 2008; Walford, 2003; Holmes 2006) proto hovoří spíše o přechodu k multifunkčnímu režimu zemědělství, který je dle Wilsona (2008) časově nelineární, prostorově heterogenní a strukturně-aktérově neslučitelný (zemědělství aktéři a zemědělské struktury nejsou rovnocenně ovlivněny). Holmes (2006, str. 143) popisuje přechod k multifunkčnímu zemědělství jako směřování ke komplexnímu variabilnímu mixu produkčních (redukce nadprodukce), konzumních (využití výhod volného trhu) a ochranných (měnící sociální hodnoty společnosti, ocenění pozitivních externalit) cílů.

3. Metodologická východiska a data

Na koncentrační/disperzní proces lze nahlížet z nejrůznějších hledisek, přičemž pro účely předkládaného příspěvku je analyzován koncentrační/disperzní proces v rámci 2 000 největších českých zemědělských farem na ukazateli velikosti obhospodařované zemědělské půdy a dále je řešena územní koncentrace a prostorová organizace 1 000 resp. 200 nejvýznamnějších farem.

Soubor největších českých zemědělských farem byl sestaven na základě „Seznamu příjemců dotací“ (SPD) administrovaný Státním zemědělským intervenčním fondem (SZIF) pro roky 2005 a 2009. Kritériem pro seřazení farem se stala velikost dotačně nárokované obhospodařované půdy farmy, vyjádřená jako poměr obdržené dotace „Jednotná platba na plochu“ (ang. zkratka SAPS) k dané roční hektarové sazbě platby. Správnost získaných výsledků byla následně ověřena u náhodně vybraných subjektů srovnáním dosažených údajů s hodnotami uvedenými na oficiálních internetových stránkách farem. SPD je ojedinělým zdrojem dat umožňující pohled do české výrobní zemědělské základny až na úroveň jednotlivých farem, nicméně jeho využití je limitováno náročným zpracováním individuálních dat a některými dalšími metodickými omezeními (viz Konečný 2009).

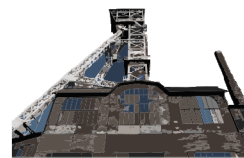
4. Diskuze výsledků

České zemědělství představuje v celounijní perspektivě poměrně atypický model obhospodařování zemědělské půdy dle velikosti zemědělských farem. Z publikace Eurostatu (2009) lze vyčíst, že zatímco v Česku počtem převládají malé farmy do 100 ha, na celkové obhospodařované ploše se podílejí nevýznamně, neboť je nejvýznamnější část zemědělské půdy obdělávána velkými farmami s plochami přesahující 1 tis. ha zemědělské půdy (historicky podmíněná skutečnost). Česká republika má v rámci států Evropské unie vůbec nejvyšší průměrnou výměru obhospodařované půdy na 1 farmu.

4.1 Disperzní proces: obhospodařovaná zemědělská půda

Objem ročních vyplacených finančních prostředků resp. výměra obhospodařované plochy farem vázaná na SAPS dokládá tuto dichotomii (Tab. 1). Na ¼ obhospodařované půdy totiž v roce 2009 hospodařilo pouze 8,5 % zemědělských farem. V období let 2005 – 2009 se počet farem žádající o dotaci SAPS zvýšil z 18,6 tis. na 23,4 tis. (tj. o 25,5 %), nicméně výměra nárokované zemědělské půdy se zvětšila pouze nepatrně o 0,7 %. V systému tedy přibývají zejména nejmenší farmy a samozásobitelé s farmami do 5 ha. I proto průměrná výměra zemědělské půdy na jednu farmu poklesla ze 187 na 150 ha.

Podíváme-li se však na soubor 2 000 největších farem dle velikosti nárokované plochy, jejich celková výměra na rozdíl od celorepublikového trendu poklesla o 72,3 tis. ha. V rámci celého souboru 2 000 největších zemědělských farem se podíl jimi obhospodařované plochy snížil o 2,62 procentního bodu, přičemž snížení tohoto ukazatele bylo zaznamenáno s rozdílnou intenzitou ve všech studovaných skupinových kategoriích farem. Mezi

2 000 tisíci největšími farmami se však velmi nepatrně posílila role 100 největších farem.

Tab. 1 - Koncentrace obhospodařované půdy vázané na SAPS v nejvýznamnějších českých zemědělských farmách (1. – 2000.) v roce 2005 a 2009

Skupina farem	Celkem ha		Podíl v % na celku		Podíl v % na TOP 2000	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009
1.-100.	430 261	420 950	12,35	11,99	15,88	15,97
101.-200.	286 247	277 682	8,22	7,91	10,57	10,53
201.-500.	619 921	600 779	17,79	17,12	22,88	22,79
501.-1000.	670 514	649 569	19,24	18,51	24,75	24,64
1001.-2000.	701 961	687 589	20,15	19,59	25,91	26,08
Celkem	2 708 904	2 636 569	77,75	75,13	100,00	100,00

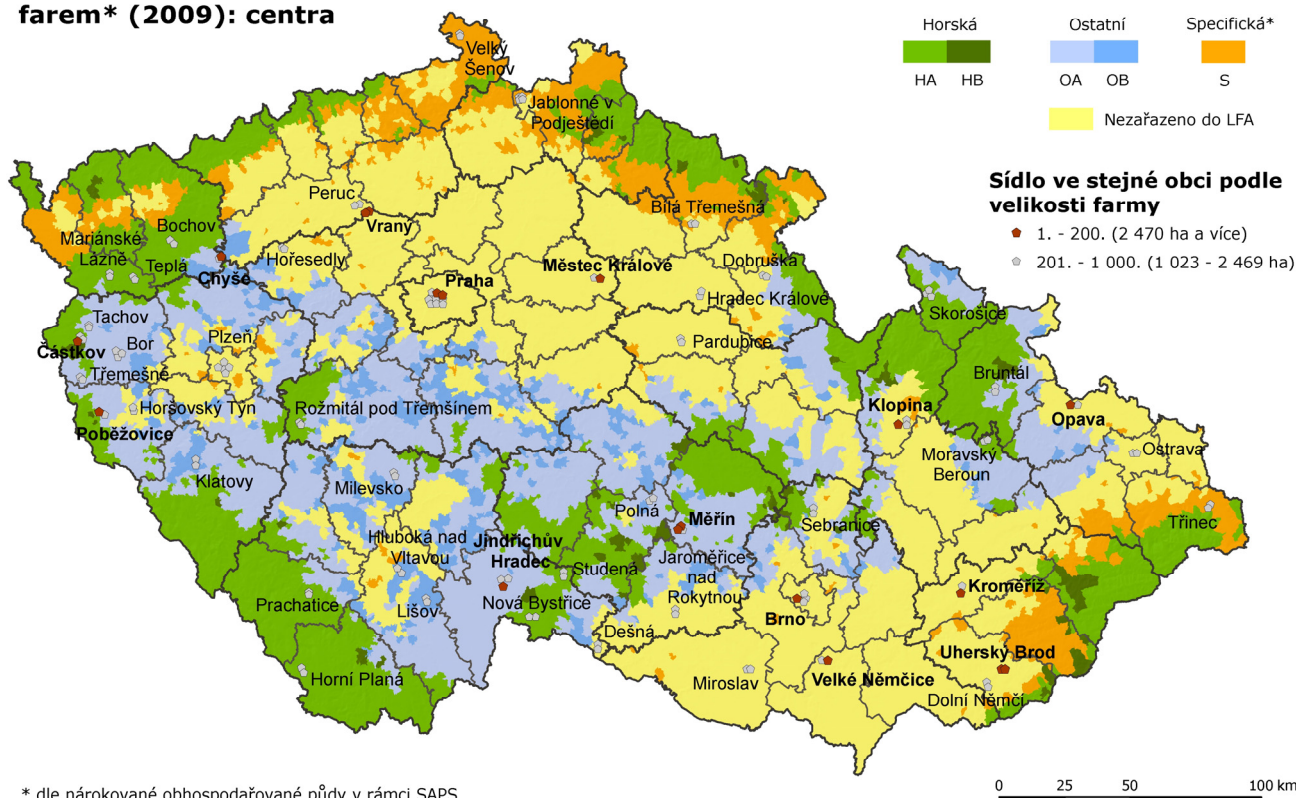
Zdroj: SZIF; vlastní výpočty.

4. 2 Územní koncentrace a lokalizace nejvýznamnějších farem

V souboru 1 000 největších zemědělských farem v roce 2009 existovalo celkem 120 subjektů, které měly lokalizováno sídlo ve stejné obci. Až na výjimky převažovaly obce pouze s 2 významnými farmami, nicméně v 8 obcích byly lokalizovány nejméně 3 farmy (obr. 1). Nejvíce pak v Praze – celkem 10 farem, které

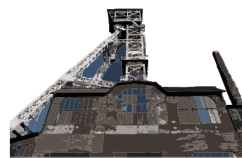
hospodařily na 20,5 tis. ha zem. půdy. Populačně nepoměrně menší velkomeziříčský městys Měřín je v tomto souboru farem druhým nejvýznamnějším centrem, neboť 3 měřínské farmy hospodařily na 13,3 tis. ha půdy.

TOP 1000 zemědělských farem* (2009): centra

Obr. 1 – Obce ČR s lokalizací alespoň 2 významných zemědělských farem (z 1 000 největších) v roce 2009

Zdroj: SZIF; vlastní zpracování.

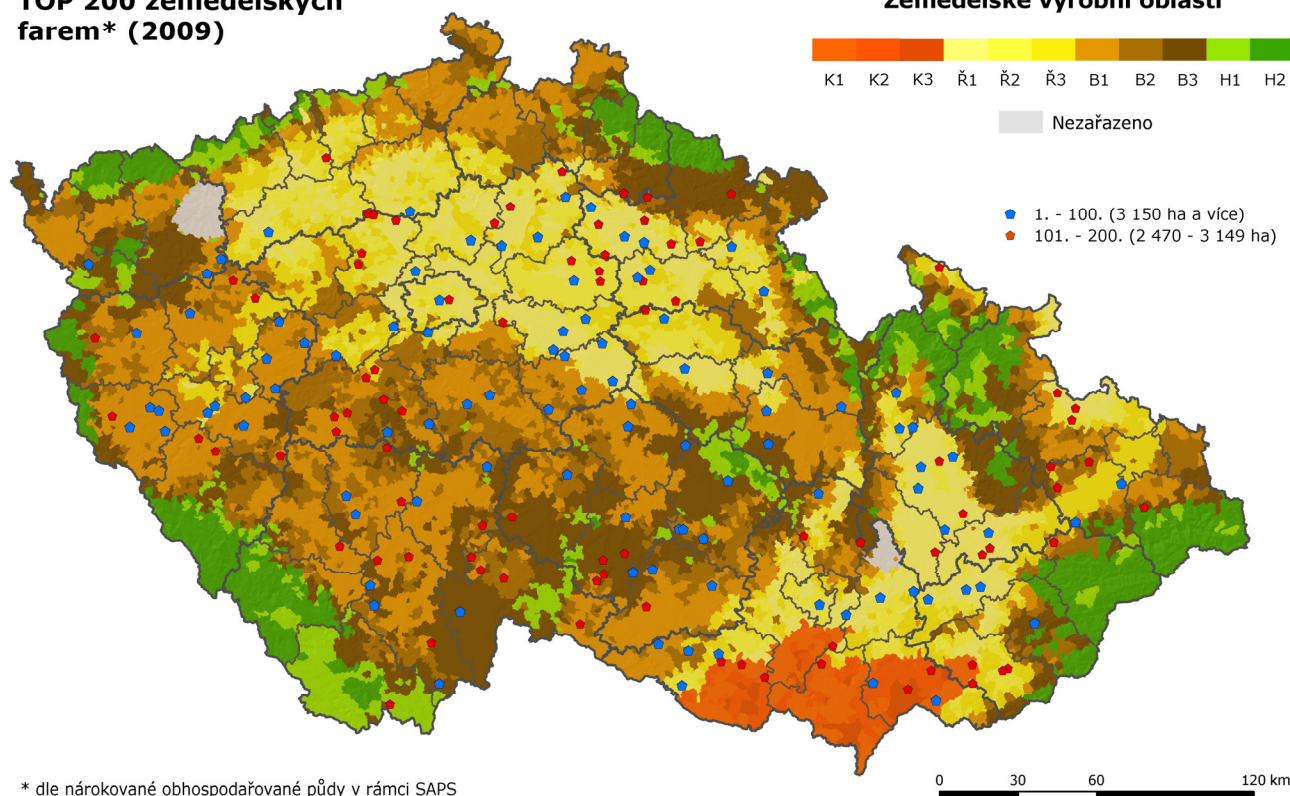
Agro Měřín je vůbec největší farmou v ČR (9,6 tis. ha) a majetkově ovládá i další dvě měřínské farmy. Jedná se o skupinu farem se silnou horizontální i vertikální provázaností. Diverzifikace kapitálu do nezemědělských aktivit umožňuje farmám vyrovnávat tržní nestabilitu zemědělské produkce. Těchto výhod plně využívá společnost Agrofert holding, která v Česku vlastní dokonce 30 farem (22 mezi tisícem největších) a hospodaří na ploše více než 55 tis. ha. Mimo to ovládá a vlastní podniky všech úrovní agrobiznisu (Agrofert 2010).

Nejvyšší územní koncentrace sídel alespoň dvou z 1 000 největších českých farem ve stejné obci je identifikovatelná zejména v západních Čechách (Tachovsko, Domažlicko, jižní část Karlovarského kraje), na Jindřichohradecku a východních Čechách, nicméně významnější územní koncentrovanost není pozorovatelná. Existuje však řada regionů, kde se nejvýznamnější zemědělské farmy do jednotlivých obcí nekonzentrují. Zatímco u regionů s horským typem LFA oblastí je tato skutečnost podmíněna nepříznivými podmínkami pro zemědělskou výrobu (Beskydy,

Krkonošsko), absence tohoto jevu v produkčních oblastech Česka (Polabí, Moravské úvaly) je spíše vyjádřením vyšší koncentrovanosti obhospodařované půdy do rukou jedné významné farmy a méně významnou rolí dalších farem (viz obr. 2) v obci.

V souboru 200 nejvýznamnějších farem dle velikosti nárokové obhospodařované půdy vázané na SAPS (2009) již však lze nalézt významné prostorové koncentrace – vůbec 100 největších farem se koncentruje zejména na území českomoravského pomezí (kromě jižní části) se západní gradací, širšího zázemí Plzně a moravské řepařské zemědělské výrobní oblasti (ZVO). Vysokou koncentrací farem (101. – 200.) se prezentují zejména území Jindřichohradecka a okolí, Opavska a nejúrodnější kukuřičné ZVO. Za smíšené lze v tomto pohledu označit území Hané, severní části Polabí a území táhnoucí se z Prahy do Českých Budějovic. V případě 200 největších farem platí, že fyzikogeografické podmínky jsou silně limitujícím faktorem, neboť v horských ZVO se farmy nelokalizují.

TOP 200 zemědělských farem* (2009)

* dle nárokové obhospodařované půdy v rámci SAPS

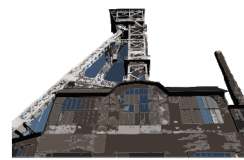
Obr. 2 – 200 nejvýznamnějších farem v ČR v roce 2009.

Zdroj: SZIF; vlastní zpracování.

5. Závěr

Disperze zemědělské produkce jako obrácený proces do té doby probíhající koncentrace, je jednou ze tří uváděných strukturálních změn v rámci období

postprodukčního přechodu evropského zemědělství (Ilbery, Bowler 1998). Formulovaná teze prozatím není příliš empiricky ověřena (viz Walford 2003) a stále tak představuje otázku v pokračující teoretické diskuzi proměny evropského zemědělství.

Prohibující disperzní proces v českém zemědělství v ČR lze doložit každoročně zvyšujícím se počtem žadatelů o platbu SAPS a oslabující pozicí nejvýznamnějších českých farem (soubor 2 000 největších farem dle obhospodařované půdy), které snížily za období let 2005 – 2009 výměru obhospodařované půdy, na niž žádají tuto základní dotaci. Pro pochopení „skutečného procesu“ je však nutné podívat se hlouběji na příčiny těchto trendů.

Zvyšující se počet žadatelů je zejména odrazem 2 skutečností: do programu vstupují především rozlohou malé farmy (nejčastěji fyzické osoby), které přestože hospodařily i dříve, oddalovaly žádost o dotaci SAPS z důvodu náročné administrativy a nízké finanční efektivnosti (1) a druhou skupinou jsou farmy (nejčastěji právnické osoby) vyčleněné z restrukturalizačních a reorganizačních důvodů (oddělení ekologické produkce, rozdělení dle katastrů atd.) z faremní struktury, nicméně jsou stále majetkově ovládané a propojeny s farmou, z níž vznikly (2). I přes poznatek snižování celkové rozlohy 2 000 nejvýznamnějších českých farem je proto obtížné mluvit o disperzním procesu, ale spíše lze hovořit o „skrytém procesu koncentrace“, kdy se farmy vlastnický propojují a ztrácí tím část své nezávislosti. Fyzicky (ani jmenovitě) nezanikají, ale majetkově, strategicky a i ekonomicky jsou podřízeny cílům celé skupiny. Navíc, sto největších českých farem svou pozici naopak posílilo.

V tomto pohledu je Wilsonem (2008) předkládané multifunkční spektrum založené na existenci rozdílné úrovně multifunkčnosti a vymezené škálou produkčních až neprodukčních aktivit a myšlení aktérů, využitelným konceptem, umožňující vysvětlení některých sledovaných změn v evropském popř. českém zemědělství a celkového směřování zemědělských farem.

Použité zdroje:

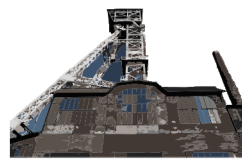
- AGROFERT (2010): Výroční zpráva 2009, 137 s.
- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2001): Czech Agriculture after 1990. *Geografie*, 106, č. 4, s. 209-221.
- DOUCHA, T. (2002): Multifunctionality of the Czech agriculture. In Bičík a kol.: Land use/land cover changes in the period of globalization – Proceedings of the IGU-LUCC International conference Prague 2001. UK, Praha, s. 58 – 66.
- EUROSTAT (2009): Agricultural statistics: main results – 2007-2008. Evropská komise, Lucemburk, 126 s.
- HOLMES, J. (2006): Impulses towards a multifunctional transition in rural Australia: Gaps in the

research agenda. *Journal of Rural Studies*, 22, s. 142-160.

- ILBERY, B. W., BOWLER, I. R. (1998): From agricultural productivism to post-productivism. In Ilbery, B. a kol.: *The geography of rural change*. Longmann Limited, Essex, Addison Wesley, s. 57 – 84.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy KSGRR, Praha, 81 s.
- KONEČNÝ, O. (2009): Agrorurální struktura ČR pohledem plateb a podpor poskytovaných v rámci Společné zemědělské politiky. In UGN Ph.D. Workshop 2009 Proceedings, Institute of Geonics AS CR, Ostrava, s. 101 – 106.
- LOWE, P., MURDOCH, J., MARSDEN, T., MUNTON, R., FLYNN, A. (1993): Regulating the new rural spaces: the uneven development of land. *Journal of Rural Studies*, 9, č. 3, s. 205-222.
- Seznam příjemců dotací. SZIF. Dostupný na: <
<http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/spd>>
- SPIŠIAK, P., NÉMETHOVÁ, J. (2008): Agrosubyjekty regiónu Nitra vo vzťahu k odberateľom poľnohospodárskych surovín. *Geografický časopis*, 60, č. 1, s. 63-87.
- SVOBODOVÁ, H., VĚŽNÍK, A. (2008): Dopady SZP EU na stav a možný rozvoj zemědělství v mikroregionu Hrotovicko. In *Geografické informácie*, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, s. 151-157.
- VĚŽNÍK, A. (1995): Aktuální problémy ČR – 2. díl, *Zemědělství 1. část*. Ateliér Milata, Ostrava, 23 s.
- WALFORD, N. (2003): Productivism is allegedly dead , long live productivism. Evidence of continued productivist attitudes and decision-making in South-East England. *Journal of Rural Studies*, 19, s. 491-502.
- WILSON, G. A. (2001): From productivism to post-productivism ... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, č. 1, s. 77-102.
- WILSON, G.A. (2008): From “weak” to “strong” multifunctionality: Conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways. *Journal of Rural Studies*, 24, s. 367-383.

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

Príspevek byl zpracován s podporou výzkumného záměru MSM 6215648904 jako součást řešení tematického směru „04: Vývojové tendence agrobiznisu, formování segmentovaných trhů v rámci komoditních řetězců a potravinových sítí v procesech integrace a globalizace a změny agrární politiky“.

Adresa autora:

Mgr. Ondřej Konečný
Ústav regionálního rozvoje a veřejné správy
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova univerzita v Brně
Zemědělská 1/1665
613 00 Brno
ondrej.konecny@mendelu.cz